

Uvodna studija

Hrvatskoćirilčni zapisi s poljičkoga i omišškoga prostora iz Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosančicom

I.

U Hrvatskome državnom arhivu nalazi se nevelika *Zbirka isprava i rukopisa pisanih bosančicom*. Arhivska joj je signatura *HR-HDA 880*. Znanstvenoj javnosti nije toliko poznata jer do sada nije bila obrađena. Zbirku čini 10 ovitaka sa šezdesetak stavaka (isprava i rukopisa), a pridodani su joj hrvatskoćirilčni spisi obitelji Karaman i Kaštelan. Stavci nisu razvrstani ni po vremenu ni po mjestu nastanka, nego su vjerojatno raspoređeni po akvizicijama, tj. po kronološkom slijedu kako bi u Arhiv prispio koji stavak.

Većina je isprava i rukopisa iz te zbirke napisana u Poljicima, okomosorskom kraju koji je tijekom ranoga novovjekovlja bio *općina* iliti *knežija* djelomično samostalnoga statusa. Riječ je o brdskom i prilično nepristupačnom kraju u kojem se uvijek priznava nominalna vlast vanjskoga vladara, ali je život bio prilično upravljn vlastitim običajima, statutarno propisanim odredbama, javnim ustanovama i službama lokalnoga karaktera. Škrt i nepristupačan prostor istalio je ljude odmjerena i ponosita držanja, koji su u doba rata spremno posezali za oružjem, a u doba mira žustro branili svoje privilegije, uglavnom stečene od Mlečana, poput sitnoplemičkoga statusa, poreznoga rasterećenja, raspolaganja vlastitom imovinom i slično. Stoga ne iznenađuje da su Poljičani bili u trajnom sukobu s Osmanlijama iako su u njihovu podložništvu bili preko sto pedeset godina.

Poljičani su bili ljudi vrlo izgrađena držanja o svemu. Tako je u njih npr. zarana zaživjela svijest o čuvanju javnopravnih i privatnopravnih dokumenata. Naime, sav su život sagledavali kroz *bašćinu*, imovinu koju je baštinik stekao od pretka, koju je uživao, ali nije njome slobodno raspolagao izuzev u velikoj nevolji ili u nabavi nekretnine veće vrijednosti uz poštivanje *bližike* (najbližih rođaka i susjeda) i njezina prava prvokupa. Statutarno su raščlanili sve što se ticalo bašćine i sve su vlasničke odnose javno bilježili. Stoga je svaka kućna zajednica čuvala sve dokumente koji su se ticali njezine bašćine. Upravo je zato puno sačuvanih privatnopravnih dokumenata iz Poljica. Tako su npr. u ovoj zbirci brojni kupoprodajni ugovori, imovinske podjele, posudbe, zamjene, zalozi, poslovni ugovori, darovnice, oporuke, optužnice, presude, privatna pisma i računi poljičkih porodica Novakovića, Karamana i Kaštelana jer je njihova obiteljska dokumentacija pisana hrvatskom ćirilicom dospjela u Arhiv.

Pismenost u Poljičana od samih je početaka bila na hrvatskom jeziku i to na ćirilici. Nećemo se baviti odgovorima na pitanja kada je, kako i zašto ćirilica u Poljicima. Činjenica je da je ćirilica, zapravo grčko pismo prilagođeno slavenskim jezicima, dospjela na hrvatsko područje posredstvom najprije Bizantskoga Carstva a kasnije i Bosanskoga Kraljevstva te je lijepo prihvaćena zahvaljujući tomu što je, za razliku od latinice, omogućavala slovnu realizaciju svih glasova hrvatskoga jezika. Činjenica je da su ljudi sa srednjodalmatinskoga područja materinski jezik rado bilježili ćirilicnim pismom od početka 15. st. upravo zato što im je bilo jednostavnije od latinice. To su pismo upravo prema jeziku obično nazivali *rvackim* (*arvackim*, *rvaskim*, *arvaskim*) jer je latinica duboko do 18. st. bila rezervirana uglavnom za latinski i talijanski jezik. Time se ne želi reći da se hrvatski jezik nije bilježio latiničnim pismom. Dapače, od 15. st. njime se sve više zapisivala hrvatska riječ. Ipak, činjenica je da je srednjodalmatinski prostor bio živo dvopismen tijekom ranoga novovjekovlja. Ćirilica i latinica na srednjodalmatinskom prostoru ravnopravna su pisma hrvatskoga jezika sve do 1830-ih kada ćirilica posve nestaje iz svakodnevne upotrebe.

O ćirilicnom slovopisu s hrvatskih prostora postoje brojni povijesni i znanstveno-ideološki nazivi i nazivne inačice stvorene najviše u drugoj pol. 19. st. i tijekom 20. st. kao što su ćirilica, pismo arvacko, slova arvaska, slova srpska, divkuša, bukvetica, naša glagoljica, poljičica, bosanska azbuka, bosanska ćirilica, bosanska bukvetica, bosančica, bosanica, hrvatsko-bosanska ćirilica, bosansko-dalmatinska ćirilica, zapadna ćirilica, zapadna srpska ćirilica, bosanička azbuka, hrvatska ćirilica, arvatica, hrvatšica itd. itd. Eventualna raščlamba te problematike odvušla bi nas daleko od zadane teme. Nama je važno ustvrditi tek to da hrvatska pismenost dijelom počiva na ćirilicnom pismu, osobito u ranonovovjekovnom razdoblju i da se ćirilicno pismo na srednjodalmatinskom području nazivalo *rvackim* jer ga se ondje poistovjećivalo s onim što je u dotičnoj uporabi bilo napisano materinskim.

Dakle, Poljica su bila postojana u hrvatskoćirilicnom zapisivanju. Zapravo, postojana su u tome bila sva sela kontinentalnoga dijela današnje Dalmacije. No, jedino je u Poljicima postojala javnobilježnička služba koju je ćirilicom na hrvatskom jeziku vodio *kančilir*. Osim što su oblikovali i pečatili zaključke organa lokalnih vlasti, poljički su kančiliri sastavljali privatnopravne instrumente iliti isprave strankama na temelju zabilježaka iz notarske knjige. Naša je zbirka otkrila imena nekih poljičkih kančilira, *dom Martina Jurkovića* (1570.), *Iliju* koji se čak titulira *oblastju cesarskom notar rotni* (1575.), *dom Petra Ivaniševića* (1579.), *Ivana Miličevića* (1751., 1769.), *Marka Martića* (1760., 1790.), *Jandru Ivaniševića* (1764.), *Matija Časića* (1772.), *Miju Žuljevića* (1770., 1774.). Kančiliri su bili desna ruka velikoga kneza Poljičke knežije i jedan od članova Poljičkoga banka (stola). Za svoj su rad godišnje dobivali 20 ovnova, a za sastavljanje

isprava primali su određenu naknadu od stranaka.¹ Nažalost, iz poljičke kancelarije nije se sačuvala niti jedna knjiga, ali zato jesu i to u velikom broju privatnopravni instrumenti odnosno isprave stranaka koje su dolazile u kančilira. One se strukturom ne razlikuju, od onodobnih notarskih isprava pisanih talijanskim na latinici i hrvatskim na glagoljici jer sve neovisno o sadržaju imaju konvencionalne dijelove poput uvoda ili protokola, teksta ili korpusa te zaključka ili eshatokola s formulom subskripcije ili potpisom kančilira. Jedina veća razlika među njima je ta što su poljičke isprave pisane hrvatskim jezikom poljičkoga govora na ćirilici.

Brojne pak poljičke isprave iz naše zbirke nisu sastavili kančiliri, već su to činili mjesni svećenici. Kronološkim slijedom to su: *Stipe Jurjević* (1623., 1624.), *Mikula Bobetić* (1625.), *don Grgur Barničev* (1662.), jesenički vikar *don Ivan Marasović* (1696.), jesenički kurat *don Mijo Karamanović* (1714.), zakučki kurat *don Grgur Beović* (1714.), *don Vrane Barničević* iz jeseničke kuratije (1717.), jesenički kapelan *don Nikola Marasović* (1739.), jesenički kurat *don Jura Kordić Ivanišević* (1743.), *Petar Novaković* iz Duća (1748.), *don Marko Tomasović Petrović* (1750-ih.), *Matij Bujen* (1754.), donjodolački kurat *don Martin Banić* (1755.), jesenički kurat i parok *don Anton Kordić Ivanišević* (1757., 1762.), *pop Jura Karaman* (iza 1759.), čišalski i zakučki knez *Ivan Grubišić* (1762.), kapelan *don Jura Jurjević* (1764.), dubravački kurat *don Jura Bašić* (1772.). Dvije je osobno sastavio veliki knez *Marko Barić* (1755., 1757.). Isprave su se uglavnom sastavljale u nazočnosti velikoga kneza, vojvode, sudaca, knezova pojedinih mjesta ili drugih vjerodostojnih svjedoka te su se nakon toga nosile kančiliru koji ih je unosio u službenu notarsku knjigu.

Već smo rekli da se ćirilčno pismo, uopćeno prema jeziku, u ispravama s poljičkoga prostora naziva *hrvatskim*.² Taj se naziv najčešće zateče u dokumentima koje imaju prijevod na talijanski i hrvatski ili su prijevod s talijanskoga i hrvatskoga jezika. U našoj zbirci imamo tako hrvatskoćirilčnu ispravu iz 1770., koja je sastavljena u providurovoj kancelariji u Omišu, s navodom da je stranci usto bila *povraćena karta priprostita pisana u jezik arvaški*.³ Šest godina kasnije u nekoj drugoj prilici *Vicenco Ivanišević istumačio je iz latinskoga* (iz latinice) *pravo u viru jedan istrument*, kako kaže, *rič po rič*, koji je bio sastavljen 1597. godine.⁴

Omiš i Poljica tijekom ranoga novovjekovlja bili su dva susjedna i posve odvojena kraja. Najčešće su se nalazili u različitim državama. Cetina, u našim hrvatskoćirilčnim zapisima Rika, bila je veća razdjelnica između poljičkoga i omiškoga područja negoli je to danas. Omiš je od kraja srednjega vijeka pa do početka modernoga doba trajno bio

¹ Miroslav Pera. *Poljički statut*. Split: Književni krug, 1988, 196.

² Milko Brković. Neobjavljene poljičke ćirilčne isprave. *Hrvatska revija* XII (2012) 4, 26.

³ HR-HDA 880. I 51 (dok. br. 43).

⁴ HR-HDA 880. akv. 22/2008., 14 (dok. br. 5).

u mletačkim rukama. Administrativni mu je jezik bio talijanski, ali je uvijek postojala mogućnost da se administrativna transakcija dobije u hrvatskoćirilичnom prijevodu, o čemu svjedoči gore navedena isprava. Tako je u Omišu bilo sve do kraja 1820-ih.⁵ S druge strane, Poljica su od kasnoga srednjovjekovlja do početka modernoga doba često mijenjale državne sustave (Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, Bosansko Kraljevstvo, Mletačka Republika, Osmansko Carstvo, Mletačka Republika), ali su sve svoje administrativne poslove postojano obavljala ćirilичnim pismom na hrvatskom jeziku uz mogućnost da se može pročitati i prevesti gdjekoja administrativna transakcija talijanskoga, latinskoga i osmanskoturskoga jezika pristigla izvana. Isto je tako bilo u omiškom priobalju (Primorje) i zaleđu (Radobilja), koliko su dopuštale raznorazne okolnosti. Ondje je ćirilica također bila supstratno pismo hrvatske riječi. Dokumenti s toga prostora u našoj zbirci s kraja su 18. i početka 19. st., dakle iz posljednjega razdoblja ćirilичne upotrebe u hrvatskoj riječi. Sve su ih napisali popovi glagoljaši koji su ondje bili kurati (župnici).

Slijedi opis cijele *Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosančicom*.

II.

U *prvom* ovitku nalazi se samo jedna knjižica, odnosno *Librec* Petra Novakovića iz Duća u Poljičkom primorju.⁶ Dotični je 6. studenoga 1769. počeo revidirati račune svoje kućne zajednice, sumnjajući da je stariji brat Juraj, koji je unazad osam godina vodio obiteljsko novčano poslovanje, potkradao svoje ukućane. Uspoređujući knjige kućnih prihoda i rashoda, izrazito je bio nezadovoljan utvrđenim stanjem. Juraj je varao u ama baš svakoj transakciji. Novakovićev je *Librec* izvrsno vrelo o obiteljskim odnosima u Poljicima, važnosti transparentnoga poslovanja i vođenja računa u kućnoj zajednici, vrijednosti raznih namirnica, tekućim valutama mletačke Dalmacije tijekom treće četvrtine 18. stoljeća. Knjižica je dopunjavana sve do 1776. godine. Spada u prve akvizicije Hrvatskoga državnoga arhiva u novoj zbirci.

U *drugom* ovitku nalaze se dva hrvatskoćirilичnoga sveska naslovljena *Libar od mis Gospodnjih*.⁷ Moguće je da su iz Jesenica, ali i iz drugoga poljičkoga mjesta. Taj pak rukopis nismo, nažalost, transliterirali zato što smo u početku mislili da se sadržajno odviše razlikuje od ostalih dokumenta i zato što smo mislili da ćemo ionako imati dovoljan broj obrađenih dokumenata. Na kraju moramo priznati da smo precijenili broj i veličinu samih dokumenata, ali i sam sadržaj jer smo donijeli neke dokumente crkve-

⁵ Usp. HR-HDA 880. akv. 22/2008., 5 (dok. br. 10).

⁶ HR-HDA 880. I 1 (dok. br. 33).

⁷ HR-HDA 880. I 2.

noga sadržaja s omišškoga područja (Primorje i Radobilja), koji su s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Ako se netko odluči obraditi *Libar od mis Gospodnjih*, mora znati da ga čeka mnogo ruku, koje su više desetljeća pisale misne nakane svojih župljana.

U *trećem* ovitku nalaze se četiri kupoprodajna ugovora iz druge polovice 16. st. ispisana na pergameni.⁸ Najstariji su dio *Zbirke bosančicom pisanih isprava i rukopisa* i idu u red najstarijih hrvatskoćiriličnih dokumenata. Osobito je zanimljiv hrvatskoćirilični notarski instrument, sastavljen 6. ožujka 1575. od poljičkoga *kančilira* Ilije, zato što u cijelosti slijedi sadržajnu i oblikovnu strukturu hrvatskoglagoljskih notarskih instrumenata.⁹ K tomu, popraćen je notarskim znakom i notarskom izjavom *s oblastju cesarskom notar rotni*. Nažalost, zbog velikoga oštećenja pergamene nemoguće je pročitati notarovo prezime tako da zasad znamo samo njegovo ime. Inače, Arhiv je srećom 1941. kupio te pergamene od Jakše Ercegovića i tako vjerojatno spriječio daljnje propadanje. Možda je Arhiv nabavio tada i već spomenuti *Librec* jer dvije pergamene sadržajno pripadaju Novakovićima kao i neki dokumenti u kasnijim ovitcima. Treba također znati da su Novakovići imali zbirku s brojnim ispravama i da joj se zameo trag nakon što je bila pohranjena u Zadru.¹⁰

U *četvrtom* ovitku nalazi se osam ćiriličnih pisama muslimanskih krajišnika upućenih preko granice vojnokrajiškim kapetanima i crkvenim uglednicima.¹¹ Sva su pisma s kraja 16. i iz 17. stoljeća. Ne možemo pouzdano reći je li ovaj ovitak prispio u Arhiv prije prvih triju, ali sasvim sigurno možemo ustvrditi da je dokumente iz toga ovitka čitao Emilij Laszowski. Moguće je da ih je upravo on pohranio u Arhiv. Svako je pismo popratio manje ili više uspjelom transliteracijom. Uz jedan je neuspjeli prijepis naveo da se njegov izvornik čuva u Donjoj Lomnici.¹²

U *petom* se nalazi jedanaest isprava i rukopisa.¹³ Polovica ih pripada Novakovićima i otkrivaju da su bili bogata poljička porodica.¹⁴ Nećakovo pak pismo don Petru Kružićeviću otkriva npr. onodobni pristup liječenju djece i cijenu pojedinih namirnica.¹⁵ Posljednja dva iz ovoga ovitka tiču se Dubrave u Poljicima. Dva pak pod brojem 16 i 22 nisu iz Poljica. Prvo je krajišničko pismo providuru u Zadar, a drugo je od pravoslavnoga popa iz Mekinjara u Lici te se jezično i slovno dosta razlikuje od ostalih pisama u zbirci. Ne može se utvrditi kada su i kako te jesu li skupa s poljičkim dokumentima iz ovoga ovitka ta dva posljednja pisma dospjela u Arhiv.

⁸ HR-HDA 880. I 3–6.

⁹ Usp. dok. br. 3.

¹⁰ Usp. Brković 2012, 26.

¹¹ HR-HDA 880. I 7–14.

¹² HR-HDA 880. I 13.

¹³ HR-HDA 880. I 15–25.

¹⁴ HR-HDA 880. I 17–21, I 23 (dok. br. 18–21, 42, 50).

¹⁵ HR-HDA 880. I 15 (dok. br. 49).

U *šestom* ovitku nekoliko je pisama i rukopisa.¹⁶ Tri su pisma iz Neorića u Dalmatinskoj zagori, a napisao ih je don Miho Jeličić.¹⁷ Sva ostala su kao i rukopisi iz Poljica. Neorićka su pisma još jedna potvrda da je hrvatska ćirilica bila supstratno pismo hrvatskoga jezika na srednjodalmatinskom području tijekom ranoga novovjekovlja. Osobito je zanimljivo anonimno pismo iz 1802. napisano u Tugarama, u kojem je tugarski kurat don Ivan Novaković optužen za pastoralni nerad i nepotizam.¹⁸ Izuzetnu vrijednost imaju dva fragmentarna rukopisa iz 1807. o ljetnim danima u izbjeglištvu na Braču nakon francuske okupacije Poljica. Jedan su dnevnički zapisi o izbjeglištvu i prehrani kod Lukinovih na Braču i pisani su na širokom papiru u šest stupaca,¹⁹ a drugi su ostaci nekoga *Libra od misa* s misnim intencijama izbjeglih Poljičana.²⁰ Za sada se nismo upuštali u utvrđivanje točnoga autorstva i nekadašnjega vlasništva tih rukopisa, ali je izvjesno da su oba rukopisa iz Jesenica.

U *sedmom* ovitku uglavnom su ostatci crkvenih matica, statistička izvješća o stanju duša najviše 1813./1814. i tekući pastoralni problemi pojedinih poljičkih, radobiljsko-zapadnoimotskih i omiških mjesta (Dolac, Čišla, Kostanje, Sitno, Dugi Rat, Jesenice; Katuni, Kreševo, Nova Sela, Blato; Cista, Dobranje, Svib; Rogoznica, Svinišće).²¹ U vrijeme restauracije austrijske vlasti u Dalmaciji, početkom 1814., slala su se izvješća nadležnoj crkvenoj upravi u Split. U većini je istaknuto da su predane sve župne matične knjige civilnim vlastima i da se zbog toga ne mogu uredno voditi podatci o krštenima, vjenčanima i umrlima. Tako je čišalski kurat don Petar Kaštelan istaknuo da je tekuće podatke o krštenima, vjenčanima i umrlima čak dvije godine zapisivao na ovitku neke listine.²² Spomenuti je vrlo brzo nakon toga zatražio razrješenje iz službe ako bi i dalje bio bez ikakvih dohodaka.²³ Slične probleme javlja radobiljski kurat,²⁴ naglasivši da kapelanima Ciste, Dobranja i Sviba, koji su tada potpadali pod radobiljsku župu, *nisu digli libre* i nisu *njimam bili zabranili karstiti, vinčati, ni kopati martve*.²⁵ Na više je pisama zabilježeno olovkom da je riječ o akviziciji br. 54 iz 1973. godine.

¹⁶ HR-HDA 880. I 26–33.

¹⁷ HR-HDA 880. I 28, I 29, I 30.

¹⁸ HR-HDA 880. I 31 (dok. br. 63).

¹⁹ HR-HDA 880. I 32 i I 34 (dok. br. 65).

²⁰ HR-HDA 880. I 33 (dok. br. 66).

²¹ HR-HDA 880. I 35–48.

²² HR-HDA 880. I 45 (dok. br. 69).

²³ HR-HDA 880. I 43 (dok. br. 48).

²⁴ HR-HDA 880. I 41 (dok. br. 75).

²⁵ HR-HDA 880. I 47 (dok. br. 76).

U *osmom* ovitku nalaze se dva hrvatskoćirilična pisma. Jedno je upućeno dubrovačkomu senatoru Luki de Pozza u Livorno,²⁶ a drugo je poruka Josipa Deškovića iz Omiša o robnoj razmjeni s rogozničkim kuratom.²⁷

U *devetom* ovitku nalazi se pet dokumenata. Tri su iz Poljica (jedno je iz Doca Donjega, a dva su iz Gata) te po jedna je isprava iz Omiša i Zadra.²⁸ Omiški je 1974. dospio u Arhiv kako je naknadno olovkom napisano na ispravi. Riječ je o prijepisu isprave sastavljene 1770. u providurovoj kancelariji u Omišu, a prijepis je učinjen 1798. u poljičkoj kancelariji. Njome je omiški providur dopustio daljnju prodaju zadužene imovine određenoj stranci. Ispravu iliti *istrument* sastavio je providurov kančilir pod utjecajem onodobne latinične grafije (*ç* za *c*, *u* za *u* i *v*) uz miješanje ćiriličnih grafema za frikative (*s* za *s* i *z*, *š* za *s*, *z* za *z* i *ž*) i nedovoljno znanje hrvatskoga jezika, osobito morfologije.²⁹ Omiška kancelarija jezično je bila talijanska i odatle slabo znanje hrvatskoga jezika i pisma. Dakle, riječ je o prijevodu s talijanskoga na hrvatski. U nastavku dokumenta kao dokazni materijal navodi se neka *karta priprosita (...) pisana u jezik arvaški od gospodina Piera Antonia Karalipea*. Pridjev hrvatski upućuje na ispravu (*kartu*) koja je pisana ćiriličnim slovima. Zadarska pak isprava, zapravo presuda generalnoga providura u sudskom postupku strankama iz Poljica, napisana je talijanskim jezikom iza koje je prijevod na hrvatski.³⁰ Malo je u javnosti poznato da su gotovo svi uredi mletačke vlasti diljem Dalmacije imali tzv. tumače hrvatskoga jezika. U našim zapisima imamo tako *kančelira* Josipa Pajazija u Zadru (1759.) ili pak *kančilira* Nikolu Kandida u Omišu (1770.), koji su bili djelatnici providurovih kancelarija zaduženi za otpise na hrvatskom jeziku. Dakle, hrvatski je s pravne strane gledano bio ravnopravan talijanskomu jeziku u mletačkoj Dalmaciji. Početkom 19. st. hrvatski je izbačen iz administrativnoga poslovanja te je tek 1883. službeno postao ravnopravan s talijanskim u Dalmaciji.

U posljednjemu *desetom* ovitku nalazi se pismo Omera Hodžića iz Kladaše generalu Taboroviću u Petrinju.³¹

Zbirka isprava i rukopisa pisanih bosančicom obogaćena je hrvatskoćiriličnim ispravama i rukopisima poljičkih obitelji Karaman i Kaštelan. Najprije je Arhiv 1998. kupio knjigu privatnopravnih isprava obitelji Karaman. Ta je dobrostojeća kuća iz Jesenica početkom 19. st. dala prepisati i kronološki od 1619. do 1804. poredati devetnaest

²⁶ HR-HDA 880. I 49.

²⁷ HR-HDA 880. I 50 (dok. br. 73).

²⁸ HR-HDA 880. I 51, 1–5 (dok. br. 27, 41, 43, 48, 53).

²⁹ HR-HDA 880. I 51, 4 (dok. br. 43).

³⁰ HR-HDA 880. I 51, 5 (dok. br. 48).

³¹ HR-HDA 880. I 52.

svojih isprava.³² Godine 2008. zaslugom arhivskoga djelatnika Zorana Kaštelana u Arhiv je dospjela hrvatskoćirilичna ostavština zakučke obitelji Kaštelan.³³ Obradila ju je Ružica Brčić rođ. Dadić, supriređivačica ovih hrvatskoćirilичnih zapisa, u svome magistrarskom radu *Zakučke ćirilичne isprave iz Hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu*, koji je u 2016. obranjen na Diplomskom studiju povijesti Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu. Rad je napisala na temelju dvadesetak hrvatskoćirilичnih isprava, pisma i rukopisnih knjižica raznovrsna sadržaja zakučke obitelji Kaštelan, a nastajali su u vremenskom rasponu od 1597. do prve polovice 19. stoljeća. Dvadeset ih je napisano perom poljičkih *kančilira* i zakučkih kurata, dva su sastavljena u državnoj središnjici u Zadru te po jedan u Omišu i Ostrvici.

Slijedi kratka raščlamba hrvatskoćirilичnih zapisa s poljičkoga i omiškoga prostora iz *Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosanćicom*.

III.

Čak dvije trećine hrvatskoćirilичnih isprava i rukopisa, koje ćemo objaviti u ovom broju *Fontesa*, napisano je u Poljicima. K tomu, sve ostale isprave i rukopisi izuzev dvaju pisama iz Radobilje i jednoga iz Omiškoga primorja također se tiču Poljica. Dakle, pet ih je napisano u Omišu i sva su u svezi privatnoga poslovanja između poljičkih i omiških obitelji, tri iz Zadra i jedno iz Splita presude su višega suda vezane uz parnične sporove u Poljicima, a dva su kraća spisa napisana u vrijeme poljičkoga izbjeglištva na Braču. Stoga smo hrvatskoćirilичne zapise iz *Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosanćicom*, koja je pohranjena u Hrvatskome državnom arhivu, slobodno mogli nazvati poljičkima, ne šireći naslov dodatnom geografskom uputom.

Najviše je hrvatskoćirilичnih isprava i rukopisa iz Srednjih i Donjih Poljica, odnosno iz Zakučca i Jesenica, iz kojih su rodom Kaštelani i Karamani, čije su pisane ostavštine dospjele u Arhiv. Nekoliko ih je od velikoga kneza i Poljičkoga banka. Dakako, ima ih iz ostalih poljičkih mjesta od Donjega Doca, preko Dubrave, Zvečanja, Ostrvice i Gata do Duća.

Sadržajno gledano, najviše je kupoprodajnih ugovora (17).³⁴ Nakon njih slijede blagajnički listovi i računске knjižice privatnoga karaktera (13)³⁵ te crkveno-pastoralni dokumenti i pisma (12).³⁶ Popriličan je broj sudskih presuda (10),³⁷ optužnih pisama i

³² HR-HDA-880. akv. 4/1998., 1–19 (dok. br. 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 22, 24, 26, 28, 29, 34, 35, 39, 40, 64).

³³ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 1–23 (dok. br. 5, 9, 10, 14, 23, 25, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 45, 46, 47, 51, 52, 56, 57, 58, 61, 62).

³⁴ Dok. br. 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 22, 31, 38, 39, 56, 64.

³⁵ Dok. br. 14, 19, 25, 26, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 50, 57, 58.

³⁶ Dok. br. 44, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76.

³⁷ Dok. br. 30, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 53, 54, 62.

sudskih svjedočenja (6)³⁸ ali i založnih ugovora (5)³⁹. Malo je privatnih pisama ako im ne bismo pribrojili privatna pisma pastoralnoga sadržaja (3),⁴⁰ darovnica (3),⁴¹ ugovora oko podjele imovine (2)⁴² te zamjena (2)⁴³. Samo je jedna oporuka,⁴⁴ poslovni ugovor,⁴⁵ potvrda o povratu dugova,⁴⁶ dnevnički zapis⁴⁷.

Zanimljivo je da su kupoprodajni ugovori uglavnom iz starijih vremena (do sredine 18. st.), a da su crkveno-pastoralna pisma novijega datuma (uglavnom s početka 19. st.). Svih 19 isprava jeseničke obitelji Karaman prepisano je početkom 19. stoljeća. Isto tako je i najstarija isprava zakučke obitelji Kaštelan iz 1597. prijevod iz druge polovice 18. stoljeća.⁴⁸ Prijepisi starijih dokumenata uglavnom su služili u sudskim procesima kao dokazni materijal u imovinsko-pravnim sporovima. Tako se npr. u jednom sudskom sporu, koji se 1822. vodio na omiškom sudu, podastire kao dokaz jedan kupoprodajni ugovor, koji je navodno učinjen u Dubravi daleke 1632. godine.⁴⁹

Neki hrvatskoćirilični zapisi razotkrivaju da je položaj žene u ranijem razdoblju bio povoljniji negoli u kasnijim vremenima. Prema njima, žena je u drugoj polovici 16. i prvoj polovici 17. st. ravnopravno s muškarcem prodavala nekretninu,⁵⁰ dijelila *baščinu*,⁵¹ javno procjenjivala nekretninu,⁵² bila svjedok u kupoprodajama,⁵³ a pravni akt između stranaka (slučajno muških) mogao se izvršiti na njezinu posjedu (u konkretnom slučaju na brodu)⁵⁴. Malo je takvih slučajeva prema našim zapisima bilo u 18. st. kada je u samo dva slučaja prodavateljica bila žena.⁵⁵ Ipak, jednu jedinu oporuku u ovoj zbirci dala je sastaviti žena, ostavivši 1751. sve svoje ženskim potomkinjama jer su bile

³⁸ Dok. br. 21, 27, 40, 45, 59, 74.

³⁹ Dok. br. 15, 20, 24, 32, 46, 47.

⁴⁰ Dok. br. 49, 60, 63.

⁴¹ Dok. br. 2, 7, 29.

⁴² Dok. br. 6, 52.

⁴³ Dok. br. 12, 51.

⁴⁴ Dok. br. 23.

⁴⁵ Dok. br. 18.

⁴⁶ Dok. br. 55.

⁴⁷ Dok. br. 65.

⁴⁸ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 14 (dok. br. 5).

⁴⁹ Usp. HR-HDA-880. I 10 (dok. br. 10).

⁵⁰ Dok. br. 1, 3.

⁵¹ Dok. br. 6.

⁵² Dok. br. 7, 10.

⁵³ Dok. br. 7.

⁵⁴ Dok. br. 5.

⁵⁵ Dok. br. 25, 36.

nasljednice prvoga reda.⁵⁶ Njezina unučad i praunučad vodit će sudski spor oko te imovine jer je jedan muški potomak osporavao vlasništvo ženskima, ali će sud u Splitu 1756. presuditi u žensku korist.⁵⁷

Još je zanimljivih zapisa poput podatka o rastapanju kovina ili pak o optužbi za prodaju djeteta.⁵⁸ Ništa manje nisu zanimljivi podatci o prisiljenim prodajama i obiteljskim problemima koje su imali Sučići iz Jesenica, Novakovići iz Duća, Roguljići iz Doca ili pak Vurijozovići iz Omiša. Također vjerujemo da će podatci o obiteljskom poslovanju Novakovića podastrih u *Librecu* kao i zapisi o svakodnevnom jelovniku jeseničke obitelji za vrijeme izbjegličkih dana na Braču 1807. biti dobro iskorišteni u budućim historiografskim raščlambama.

Na kraju slijedi kratka uputa u paleografska i egdotička rješenja naših hrvatskoćiriličnih zapisa.

IV.

Hrvatskoćirilični zapisi transliterirani su u latinični tekst s gdjekojim transkripcijskim zahvatom (kurzivna i masna slova). Time smo htjeli postići bolje razumijevanje i veću bliskost sa stvarnim glasovnim ostvarajem izvornoga teksta, vodeći računa o tome da se različitim označavanjem slova sačuva i „izvorno“ slovo iz samoga izvornika. Sličan paleografski pristup već je primjenjivan pri nedavnoj objavi hrvatskoglagoljskih izvora iz ranonovovjekovnoga razdoblja u *Knjigama posinovljenja, novicijata i zavjetovanja franjevac trećoredaca glagoljaša otoka Krka (1717. – 1914.)*⁵⁹ i *Trećemu notarskom protokolu Jura Sormilića*,⁶⁰ koja je prva knjiga iz niza dubašljanskih notara naslovljen *Hrvatskoglagoljski notarijat otoka Krka*. Veseli nas što nedavno objavljene *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100. – 1527.* slijede neka paleografska rješenja dviju spomenutih knjiga.⁶¹ Ona se ogledaju u *osuvremenjenoj* transliteraciji akademika Josipa Bratulića, koji je bio recenzent jedne od spomenutih knjiga, odnosno

⁵⁶ Dok. br. 23.

⁵⁷ Dok. br. 30.

⁵⁸ Dok. br. 14, 41.

⁵⁹ Ivan Botica, Kristijan Kuhar i Vinko Kovačić. *Knjige posinovljenja, novicijata i zavjetovanja franjevac trećoredaca glagoljaša otoka Krka (1717. – 1914.)*. Zagreb: Provincija franjevac trećoredaca glagoljaša i Staroslavenski institut, 2015.

⁶⁰ Tomislava Bošnjak Botica, Ivan Botica i Tomislav Galović. *Notari Dubašnice, sv. 1. Treći notarski protokol Jura Sormilića (1726. – 1734.)*. *Treći notarski protokol Jura Sormilića*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Staroslavenski institut, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/FF-press, Povijesno društvo otoka Krka, 2016.

⁶¹ Josip Bratulić *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100. – 1527.* Zagreb: HAZU (Acta croatica/Hrvatski spomenici, knj. 1), 2017.

u dodavanju kurzivnoga *j* glagoljskim slovima <l> (*lj*) i <n> (*nj*) kad su ostvaraj palatalnih *lj* i *nj* te razrješavanju glagoljskoga slova <û> kurzivnim nizom *ju*, s čime su priređivači hrvatskoglagoljskih, ali i hrvatskoćirilčnih vrela ranije imali dosta nedoumica.

U našem transliteriranom tekstu hrvatskoćirilčnih zapisa upotrijebljeni su sljedeći transkripcijski zahvati: dodavanje suvremenih pravopisnih znakova, kojih dakako nema u izvorniku,⁶² poput točke, zareza, točke sa zarezom, dvotočke i spojnice, potom pisanje velikoga početnoga slova u imena i prve riječi u rečenici, potom razrješavanje ćirilčnih znakova za brojeve arapskima⁶³ te, konačno, razrješavanje ćirilčnih slova skroz u skladu s pisanim ostvarajem fonema. U službi interpunkcijskoga znaka često nalazimo veznik *i*, slično kao u hrvatskoglagoljskim notarskim dokumentima,⁶⁴ te gdjekad dozvoljavamo dužu nezavisno složenu sastavnu rečenicu bez ikakva prekida. Nismo pak slijedili izvorni tekst pravilom „redak za redak“ kako ga npr. donose tekuća izdanja Državnoga arhiva u Pazinu i Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, već smo ga donosili prema strukturnim, sadržajnim i obavijesnim cjelinama.

Ćirilčni slovopis svih naših zapisa u potpunosti odgovara glasovnomu inventaru onodobnoga jezika. Stoga nije bilo teško transliterirati izvornik. Tek smo ponešto drugačije prenijeli pisanje palatalnih *lj* i *nj* prema već rečenoj uputi. Dakle, slova <l> i <n> u službi glasa /l/ (*lj*) i /n/ (*nj*) razrješavali tako što smo naknadno dodavali kurzivno *j* (npr. polički → poljički, Relić → Reljić; negova zemla → njezova zemlja). Često smo imali situacije u izvorniku kada su palatali *lj* i *nj* doneseni obrnutim slijedom kao *jl* i *jn* pa smo ih radi lakšega čitanja i razumijevanja prenosili kurzivnim nizom kao *lj* i *nj* (npr. jludi → ljudi, zemjlu → zemlju; sadašnji → sadašnjji, Guzonjić → Guzonjić). Kurzivno *j* dodavali smo ako je bilo u intervokalnom položaju (npr. koi → koji; ostaem → ostajem). Budući da slovo <i> često dolazi u funkciji glasa /j/, tada smo ga razrješavali masnim **j** (npr. Janko; Jerončić; vojvode; nedilje; porojenja; poljičkoj). Slovo <č> najčešće se upotrebljavalo za zapis skupa *šč* i u vrlo rijetkim situacijama za niz *št* te smo ga prema jezičnom osjećaju razrješavali kurzivno (npr. godišća, plemensčinu, Kaštelan itd.). Slogotvorno <r>, koje se javlja u mnogim hrvatskoćirilčnim zapisima, ostavljali smo nerazriješeno (npr. *arvaški*; *Gargatović*; *uzdaržeći* itd.).

U nekim se javlja udvajanje samoglasnika (geminiranje) gotovo u svakoj riječi (npr. *palatiti*, *carikvi*, *darugo* itd.), što je ortografska tendencija ranijega zapisivanja iz doba intenzivnijega muslimansko-katoličkoga ćirilčnoga dopisivanja, nastala pod utjecajem arapskoga pisma, te je ostala prisutna u mletačkih dragomana. Tako je npr. presuda

⁶² Doduše, na dosta mjesta pojavljuju se točka i dvotočka. Međutim, njihova je funkcija bez pravoga reda jer katkada razdvajaju pojedine riječi, sintagme ili sintaktičke cjeline, a katkada služe samo kao bjelina pa bi njihovo donošenje moglo zabuniti samoga čitatelja.

⁶³ Poljičani postojano upotrebljavaju ćirilčne znakove za brojeve sve do početka 19. stoljeća. U svim drugim krajevima arapski brojevi postaju konstanta već od 18. stoljeća.

⁶⁴ Bošnjak Botica, Botica i Galović 2015, 24.

najviše sudbene vlasti, koju je 1759. sastavio kanćelir Jozip Pajazi u Zadru, napisana s udvajanjem samoglasnika.⁶⁵ U nekim pak zapisima veći je utjecaj latiničnoga pisma. To osobito dolazi do izražaja ako je latinica zapisivačevo supstratno pismo kao npr. u slučaju iz 1762. kada je ostavio svjedočanstvo čovjek iz Omiša.⁶⁶ Ta je tendencija uvijek bila intenzivnija u hrvatskoćiriličnim zapisima nastalim u gradovima (Makarska, Omiš, Split, Zadar).⁶⁷ Ipak, utjecaj latinice postaje sve izraženiji u hrvatskoćiriličnim zapisima od druge polovice 18. st. u svim krajevima. Čak se i u Poljicima prilikom ćiriličnoga zapisivanja sve više ubacuju latinična slova.⁶⁸

U uglate zagrade [] stavljali smo izostavljena slova iz riječi (npr. *m[nogo] p[rivedre]; p[risvitlomu] čoviku; Zak[u]čcu* itd.), a u oble zagrade () posve izostavljane riječi (npr. *pisah (pravo) i virno; ovo pismo otvoreno (na) znanje; svakomu m[nogo] po[štovanomu] (sudu) i pravdi* itd.). Uz riječi koje su zapisivačevo govorno obilježje ili su pogreške pri pisanju stavljali smo kao upozorenje uskličnik u oble zagrade (!) (npr. *za vikokoviti (!) mir i sklad; Repuplici (!) Meletačkoj (!); zazvaši (!) na pomoć; pokojnegda (!); izvarenom (!) pravdom* itd.) Uz nejasne i neriješene riječi stavljali smo upitnik u oblim zagradama (?) (npr. *sazneni (?); arannitelja (?); uvića (?); dir (?); bahoma (!)* itd.). Znak /.../ upotrebljavali smo ondje gdje je nedostaje dio teksta, najčešće zbog oštećenja izvornika (npr. *od Isukrstova po[rođenja] /.../; /.../ pop Juraj Kar[aman] (?) /.../* itd.).

U pojedinim dokumentima nailazimo na sastavljeno pisanje dviju riječi (najčešće ako je prva riječ negacija uz glagol, potom prijedlog s imenicom, zamjениčka klitika i sl.), vjerojatno zbog jedinstvene izgovorne cjeline, a u transkripciji smo ih pisali odvojeno (npr. *sovima* → *s ovima*; *akobi* → *ako bi*; *zdogovorom* → *z dogovorom*; *zbure* → *z bure* itd.). Budući da su se neke prefigurane riječi i leksičke jedinice pisale odvojeno, kako je nerijetko bilo uvriježeno u pravnim spisima hrvatskoga jezika tijekom 18. st.,⁶⁹ u prijepisu smo između prefiksa i osnovne riječi dometalj spojnicu (npr. *viku vičnim* → *viku-vičnim*; *pod pisano* → *pod-pisano*; *od lučiše* → *od-lučiše* itd.). U dokumentima je prisutno i kraćenje riječi. Najviše skraćenica odnosi se na riječi *gospodin* (gn), *dom* (d, dm), *pokojni* (p iznad kojeg je tilda u obliku križa), *poštovani* (p iznad kojeg je tilda u obliku slova o), *mnogo prisvitli* (mp), a razrješavali smo ih punom riječju u uglatoj zagradi []. Susreli smo se i s neuobičajenim skraćenicama te smo umetali u uglate zagrade izostavljena slova (npr. *p[ri]d*, [*pit]asmo*, *sa[n]*, *s[vetu]* itd.).

⁶⁵ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 9 (dok. br. 30).

⁶⁶ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 22 (dok. br. 37).

⁶⁷ Usp. HR-HDA-880. I 51, 4 (dok. br. 43), akv. 22/2008., 2 (dok. br. 47), I 25 (dok. br. 54).

⁶⁸ Usp. HR-HDA-880. akv. 22/2008., 21 (dok. br. 58).

⁶⁹ Usp. Botica, Kovačić i Kuhar, 25–26; Bošnjak Botica, Botica i Galović, 25.

Ćirilčno pismo ima vlastite znakove za brojeve. U zapisima s poljičkoga prostora počinju se gubiti u korist arapskih tek od početka 19. stoljeća. Vremenski se to preklapa s glagoljičnim brojevnim sustavom u onim mjestima u kojima se glagoljica živo upotrebljavala do prve polovice 19. stoljeća. Arapske brojeve nalazimo npr. u zapisu zadarskoga primarija Augusta Laškarija,⁷⁰ što je i razumljivo s obzirom na to da je mletačkomu službeniku latinica s arapskim brojevnim sustavom prvo naučeno pismo, ali i u kupoprodajnom ugovoru iz 1597. koji je 1776. preveden *iz latinskoga*,⁷¹ u kupoprodajnom ugovoru iz 1632. koji je 1822. korišten na sudu u Omišu,⁷² u drugom dijelu knjižice računa don Petra Mandića iz prve polovice 19. st. itd.⁷³

Nećemo se upuštati u jezičnu analizu hrvatskoćirilčnih zapisa s poljičkoga i omiščkoga prostora. Posve je ostavljamo filozozima. Tek ćemo ustvrditi da su zapisi iz primorskoga dijela Poljica *najčakavskiji* u odnosu na ostatak Poljica, ali i to da su svi u većoj ili manjoj mjeri „mješavina“ štokavsko-čakavske ikavštine, svojstvene poljičkomu i omiščkomu prostoru, odakle je sav naš materijal. Talijanski zapisi odgovaraju talijanskomu 18. st. s tim da se u njima gdjekad pojavljuje pokoje gramatičko, leksikčko i ortografsko rješenje hrvatskoga jezika (npr. *Tade Castellanich, di mano svojium ve supra, Michiel Xuglievich* itd.).

Kao njegovi priređivači vodili smo se načelom da nakon objave bude što dostupnije širemu krugu zainteresiranih čitatelja s tim da izvorni tekst u tom prenošenju ne izgubi na vjernosti. Na kraju smo sve pročitane dokumente rasporedili po kronološkom redu i popratili ga ključnim egdotičkim elementom, a to je *zaglavlje* (*numerus currens, datum temporale* i *datum locale* potom regist na hrvatskome te na kraju arhivska signatura i eventualna paginacija, dimenzije i zatečeno stanje), prenoseći izvornike već rečenom kombinacijom transliteracije i transkripcije. Budući da se slovom za slovo rijetko može pogriješiti, mnogi bez obzira što su dobro upućeni u paleografiju i jezik radije pribjegavaju takvoj objavi hrvatskih povijesnih izvora. Time međutim otežavaju pristup izvoru onima koji su manje paleografski i jezično upućeni. Stoga smo odlučili ići težim i rizičnijim putem, a koliko smo u tome uspjeli neka na kraju procijene stručnjaci.

⁷⁰ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 2 (dok. br. 47).

⁷¹ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 14 (dok. br. 5).

⁷² HR-HDA-880. akv. 22/2008., 5 (dok. br. 10).

⁷³ HR-HDA-880. akv. 22/2008., 21 (dok. br. 58).

Naši su redaktorski znakovi bili sljedeći:

- < > šiljaste zagrade za dio teksta koji je u izvorniku precrtan
- () oble zagrade pokazuju priređivačevo razrješenje pripadajuće riječi
- (!) uskličnik u oblim zgradama upozorava na oprez jer dotična riječ ima neočekivan, potencijalno krivi oblik
- (?) upitnik u oblim zgradama upozorava na to da riječ ili kratica nisu razriješeni u potpunosti, odnosno da se sa sigurnošću ne zna što je u izvorniku napisano
- [] uglate zagrade pokazuju intervencije koje je u tekstu izvršio priređivač (npr. dopune slova, riječi ili rečenice, odnosno napomena) te naznačuju dio teksta koji je danas u izvorniku djelomice ili potpuno nečitak, odnosno uništen
- [] uglate zagrade (samo s donjim kutom) označuju da je taj dio teksta napisan naknadno, između redaka ili pak *in margine*
- | drugi redak
- /P/ pisarov potpis ali i znak za „viđeno”